

**С. С. Түсіпбеков, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы**

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ БІРҚАТАР МӘСЕЛЕЛЕР

Аннотация. Мақалада автор Қазақстандағы үкіметтік емес ұйымдардың ұсынатын қызметінің алуан түрлілігіне қарамастан, олардың басты мақсатын, яғни, ел азаматтары мен жалпы қоғамның өмір сапасын жақсарту барысындағы бірқатар өзекті мәселелерді қарастырған.

Түйін сөздер: үкіметтік емес ұйымдар, азаматтар, құқық, халық, қоғам, демократия, әлеуметтік, зайырлы, тұжырымдама, коммерциялық, эволюция, партия, кәсіподақ.

Ең алдымен «Үкіметтік емес ұйымдар» ұғымына қысқаша анықтама бере кетейік. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті — Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев 2000 жылғы 24 қазандағы «Еркін, тиімді және қауіпсіз қоғамға қадам» атты халыққа арналған Жолдауында алғаш рет үкіметтік емес ұйымдар туралы: «Бүгінде Қазақстандағы үкіметтік емес қоғамдық ұйымдарының құқық қорғау қызметінде де, тұрғындардың ерекше қызығушылықтарын дамыту саласында да, қоғамды әлеуметтік қалыптастыруда да атқаратын рөлі өте маңызды»¹, — деп ерекше атап өткен болатын. Мемлекет басшысының бұл пікірі елімізде үкіметтік емес ұйымдарды дамытудың жаңа сапалы кезеңінің белсенділігін оятты.

2002 жылы Үкімет қаулысымен үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдаудың Тұжырымдамасы бекітілді. Тұжырымдама үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдаудың мақсаты мен басымдықтарын, оларды жүзеге асырудың тетіктері мен деңгейін айқындады. 2003 жылы үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік қолдаудың 2003-2005 жылдарға арналған бағдарламасы қабылданды. Бағдарламаның мақсаты — Қазақстанда үкіметтік емес ұйымдардың тұрақты дамуына жағдай туғызу және мемлекет тарапынан көрсетілетін қолдау мен өзара іс-қимыл негізінде олардың қоғамдағы әлеуметтік маңызды мәселелерді шешудегі рөлін арттыру болып табылады. Тиісті өңірлік бағдарламалар бекітілген. Бүгінгі таңда облыстар және Астана, Алматы қалалары әкімдерінің жанында билік пен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимылын орнықтыратын кеңестер, ал орталық атқару органдарында салалық үкіметтік емес ұйымдар қатысуларымен консультативтік-кеңестік органдар құрылып, қызмет етуде. Қазіргі уақытта, елімізде барлық әлеуметтік маңызды салалардың жұмысын жүзеге асыратын 5000-ға жуық үкіметтік емес ұйым қызмет етеді.

Сонымен, үкіметтік емес ұйымдар дегеніміз — қандай ұйымдар? Бұл сұраққа жауап беру үшін 2005 жылғы 12 сәуірдегі «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы» Қазақстан Республикасының № 36 Заңының 1-ші бабына көз салайық. Онда үкіметтік емес ұйымға мынадай анықтама берілген: «(7) үкіметтік емес ұйым – ортақ мақсаттарға жету үшін азаматтар және (немесе) мемлекеттік емес заңды тұлғалар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ерікті негізде құрған коммерциялық емес ұйым (саяси партияларды, кәсіптік одақтарды және діни бірлестіктерді қоспағанда)»².

Яғни, үкіметтік емес ұйымдар деп коммерциялық емес ұйымдарды айтады. Ал коммерциялық емес ұйымдар деп қандай ұйымдарды айтамыз? Оны білу үшін 2001 жылғы 16 қаңтардағы «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының № 142 Заңының 2-ші бабын оқып көрейік. Онда былай жазылған: «Кіріс түсіру негізгі мақсаты — табылмайтын және алынған таза кірісті қатысушылар арасында бөлмейтін заңды тұлға коммерциялық емес ұйым деп танылады».

Аталған Заңның 2-ші тарауында коммерциялық емес ұйымдардың мынадай ұйымдық-құқықтық нысандары атап көрсетілген:

«8-бап. Мекеме

1. Құрылтайшысы басқару, әлеуметтік-мәдени немесе коммерциялық емес сипаттағы өзге де қызметтерді жүзеге асыру үшін құрған және қаржыландыратын ұйым мекеме деп танылады. Мекеменің өзіне бекітіліп берілген мүлікке құқығы азаматтық заңдарға сәйкес айқындалады.

2. Меншік нысанына байланысты мекемелер мемлекеттік және жеке меншік мекемелер болып бөлінеді.

10-бап. Жеке меншік мекеме

1. Басқарушылық, әлеуметтік-мәдени немесе коммерциялық емес сипаттағы өзге де қызметтерді жүзеге асыру үшін жеке және (немесе) мемлекеттік емес заңды тұлғалар құрған, мемлекеттік құрылымның бөлігі болып табылмайтын ұйым — жеке меншік мекеме деп танылады.

2. Жеке меншік мекеменің мүлкі оған оралымды басқару құқығымен бекітіліп беріледі.

3. Жеке меншік мекеме өз міндеттемелері бойынша өзінің билігіндегі ақшамен жауап береді. Ақшасы жеткіліксіз болған жағдайда мемлекеттік емес мекеменің міндеттемелері бойынша оның құрылтайшысы жауапты болады.

11-бап. Қоғамдық бірлестік

1. Қазақстан Республикасының заңдарына қайшы келмейтін ортақ мақсаттарға жету үшін азаматтардың ерікті бірігуі нәтижесінде құрылған ұйым, егер заңдарда өзгеше белгіленбесе, қоғамдық бірлестік болып табылады. 2. Қоғамдық бірлестіктер мүшелерінің (қатысушыларының) сол бірлестіктерге өздері берген мүлікке, соның ішінде мүшелік жарналарға құқықтары жоқ. Өздері мүшелері (қатысушылары) ретінде қатысатын қоғамдық бірлестіктердің міндеттемелері бойынша олар жауап бермейді, ал аталған бірлестіктер өз мүшелерінің міндеттемелері бойынша жауап бермейді.

3. Қоғамдық бірлестіктердің құқықтық жағдайының ерекшеліктері Қазақстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңымен реттеледі.

12-бап. Қор

1. Азаматтар және (немесе) заңды тұлғалар ерікті мүліктік жарналар негізінде құрған, әлеуметтік, қайырымдылық, мәдени, білім беру және өзге де қоғамдық пайдалы мақсаттарды көздейтін, мүшелігі жоқ коммерциялық емес ұйым қор деп танылады.

13-бап. Қордың түрлері

1. Құрылтайшылардың құрамына, сондай-ақ қызмет саласына қарай жеке, корпоративтік, қоғамдық, мемлекеттік қорлар құрылуы мүмкін.

Қызмет мақсаттарына қарай әлеуметтік, қайырымдылық, мәдени, білім қорлары және өзге де қорлар құрылуы мүмкін.

14-бап. Тұтыну кооперативі

1. Мүшелік негізде қатысушыларының материалдық және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өз мүшелерінің мүліктік (пайлық) жарналарын біріктіру жолымен жүзеге асырылатын

азаматтардың ерікті бірлестігі тұтыну кооперативі деп танылады. Заң актілерінде көзделген жағдайларда тұтыну кооперативіне заңды тұлғалар да кіре алады.

16-бап. Коммерциялық емес акционерлік қоғам

1. Өзінің қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатымен акциялар шығаратын, кірістері тек қана осы қоғамды дамытуға пайдаланылатын заңды тұлға коммерциялық емес акционерлік қоғам деп танылады.

17-бап. Коммерциялық емес ұйымның өзге де ұйымдық-құқықтық нысаны

1. Коммерциялық емес ұйымдар өзге де ұйымдық-құқықтық нысанда құрылуы мүмкін.
2. Дербес білім беру ұйымдары, дербес кластерлік қор, нотариаттық палаталар, адвокаттар мен жеке сот орындаушыларының алқалары, Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, кәсіби аудиторлық ұйымдар, пәтерлердің меншік иелері кооперативтері және басқа да коммерциялық емес ұйымдар өзге де ұйымдық-құқықтық нысанда құрылуы мүмкін.

18-бап. Дара кәсіпкерлердің және (немесе) заңды тұлғалардың қауымдастық (одақ) нысанында бірігуі

1. Дара кәсіпкерлер және (немесе) заңды тұлғалар өздерінің кәсіпкерлік қызметін үйлестіру, сондай-ақ ортақ мүдделерін білдіру және қорғау мақсатында қауымдастықтар (одақтар) құра алады.
2. Коммерциялық емес ұйымдар осы ұйымдардың қауымдастықтарына (одақтарына) ерікті түрде біріге алады».

Жоғарыда айтылғандарды қысқаша тұжырымдасақ, үкіметтік емес ұйымдар дегеніміз — саяси партияларды, кәсіптік одақтарды және діни бірлестіктерді қоспағанда, белгілі бір ортақ мақсаттарға жету үшін азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ерікті негізде құрған коммерциялық емес ұйымдар.

Коммерциялық емес ұйымдардың мынадай ұйымдық-құқықтық нысандары болады: жеке меншік мекемелер, қоғамдық бірлестіктер, жеке және қоғамдық қорлар, тұтыну кооперативтері, коммерциялық емес акционерлік қоғамдар, дербес білім беру ұйымдары, коммерциялық емес ұйымдардың қауымдастықтары және т. б.

Міне, еліміздегі осы аталған құрылымдар коммерциялық емес ұйымдар немесе үкіметтік емес ұйымдар деп аталады. Бұлай аталуының басты себебі — олардың құрылуына және қызметіне үкіметтік, яғни мемлекеттік мекемелер мен құрылымдар қатыспайды және араласпайды.

Қазақстанда үкіметтік емес ұйымдардың дамуының жай-күйі мен болашағы туралы Ұлттық баяндамада атап көрсетілгеніндей, олар еліміздегі әлеуметтік жаңашылдықтың қайнар көзіне айналуы тиіс. Билік орындарының тиісті шешімдерді қабылдауы барысында оған қоғамның жан-жақты қатысуын қамтамасыз етудің жаңа жүйесін ұсына отырып, әртүрлі әлеуметтік қызметтер көрсету, адам құқығын қорғау, экологиялық және жастар саясаты мәселелерін көтеру, мемлекеттік органдар қызметіне мониторинг жасау, сондай-ақ жалпы еліміздің қоғамдық және саяси өмірінде белсенділік таныту — осы үкіметтік емес ұйымдардың үлесіндегі маңызды іс-шаралар екені даусыз.

Қазіргі таңда Қазақстандағы үкіметтік емес ұйымдар азаматтық қоғамның маңызды міндеттерін орындауға, барлық әлемдік қауымдастық танып отырған демократиялық құндылықтарды одан әрі жетілдіріп, дамыту үшін өз үлестерін қосуға барынша қабілетті. Үкіметтік емес ұйымдар бүгінде қоғамымызға әлеуметтік тұрақтылық пен қарқынды күш беріп келеді.

Тәуелсіздік алған жылдар ішінде Елбасымыз демократиялық және зайырлы мемлекет құруға қадам басқан сәттен бастап-ақ, осы салаға ерекше көңіл бөліп келеді. Үкіметтік емес ұйымдар өз дамуында

азаматтық қоғамның алғашқы іргетасын қалау, тәжірибе жинақтау, қоғамды әлеуметтік тұрғыдан жаңғырту секілді елеулі кезеңдерден өтті.

Сондықтан Қазақстандағы үкіметтік емес ұйымдардың ұсынатын қызметінің алуан түрлілігіне қарамастан, олардың басты мақсаты — ел азаматтары мен жалпы қоғамның өмір сапасын жақсарту барысында халықпен тығыз байланыс орнатса деген ұсынысты айтқымыз келеді.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются некоторые актуальные вопросы деятельности неправительственных организаций Республики Казахстан.

RESUME

This article discusses some of the current issues of non-governmental organizations of the Republic of Kazakhstan.

-
- ¹ Н. Ә. Назарбаевтың 2000 жылғы 24 қазандағы «Еркін, тиімді және қауіпсіз қоғамға қадам» атты халыққа арнаған Жолдауы. www.akorda.kz
- ² Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 12 сәуірдегі Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы № 36 Заңы. online.zakon.kz